

INKLYUZIV TA’LIM VA TA’LIM JARAYONIDAGI O’RNI

Andilon shaxar 2-son kasb-hunar maktabi o’quv ishlari bo’yicha direktor o’rinbosari Nodirov Sultonmurod G’ayratbek o’gli

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kundagi eng dolzarb muammolardan biri pedagogika sohasidagi uzviy ta’lim u orqali esa ta’limning bir necha shakllari xususan inklyuziv ta’lim va uning rivojlanishi haqida so’z yuritiladi.

Kalit so’zlar: ta’lim, inklyuziv, ehtiyoj, masofaviy jarayon, muhtij bolalar, hamkorlik, integratsion, imkoniyati cheklangan, muruvvat uylari, davolash

"Inklyuziv ta’lim" atamasi inglizcha „inclusif“ so’zidan kelib chiqqan bo’lib, „o’z ichiga oladi“ deb tarjima qilinadi va maxsus ehtiyojlari bo’lgan va shartli ravishda sog’lom, ya’ni sog’ligi cheklanmagan odamlarning birgalikdagi ta’limini anglatadi. Inklyuziv ta’lim — davlat siyosati bo’lib, nogiron va sog’lom bolalar o’rtasidagi to’siqlarni bartaraf etish, maxsus ta’limga muhtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko’ra nogiron bo’lgan) o’smirlar rivojlanishda uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat’iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo’naltirilgan umumta’lim jarayoniga qo’shishni ifodalovchi ta’lim tizimidir. Inklyuziv ta’lim—hamkorlikdagi ta’lim bo’lib, butun hamjamiyati tomonidan eng insonparvar va samarali ta’lim sifatida tan olingan. Inklyuziv ta’lim bu shunday ta’limtarbiya jarayoniki, unda jismoniy, ruhiy, aqliy va boshqa muammolaridan qat’iy nazar barcha bolalar umumiy tarzda, o’z uyi va hududida, ehtiyojlariga mos barcha sharoitlar yaratilgan maktablarda, o’z tengqurlari bilan birga ta’lim olishi demakdir. Inklyuziv ta’limning maqsadi—alohida ehtiyojli bolalarning imkoniyatlaridan kelib chiqib, umumta’lim muassasalarida to’laqonli ta’lim olishlarini ta’minlash, ta’lim muassasalarida har bir bola uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratish. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta’limning turli shakllari tashkil etilgan: maxsus ta’lim, uydagi ta’lim, inklyuziv, integratsion ta’lim va muruvvat uylari. Maxsus ta’lim - bolalarning muammolari bo’yicha maxsus tashkil etilgan maktab-internatlari, maktablar; uydagi ta’lim- ta’lim muassasalarida o’qish imkoniyatiga ega bo’lmagan bolalar uchun oilada tashkil etiluvchi ta’lim; inklyuziv, integratsion ta’lim - umumta’lim muassasalarida tashkil etiluvchi uyg’un ta’lim; muruvvat uylari - rivojlanishida og’ir nuqsonlarga ega bolalar uchun internat tipida maxsus tashkil etiluvchi ta’lim hisoblanadi. Inklyuziv ta’limning e’tirof etilishi tamoyili. Bu tamoyilning mazmuni shundaki, 1990-yildan buyon alohida yordamga muhtoj bolalarni umumta’lim muassasalarida o’qitish borasida bir qancha jahon miqyosida deklaratsiyalar va qarorlar qabul qilindi. Ularni jahonning ko’plab davlatlari e’tirof etdilar. Ammo bugungi kunga qadar ularni hayotga joriy qilish borasida ko’plab muammolar mavjud. Ba’zi davlatlarda esa umumiy ta’lim borasida qonun yoki qarorlar qabul qilinganda nogiron bolalarning ta’lim masalasi kiritilmaydi. Ammo inklyuziv ta’limni tan olish faqatgina qonun chiqarish bilangina bog’liq bo’lmaydi. Inklyuziv ta’limning barcha uchun ochiq bo’lishi tamoyili. O’tgan yigirma yil davomida alohida yordamga muhtoj bolalarni umumta’lim muassasalarida o’qitish borasida sezilarli ishlar amalga oshirildi. Ammo inklyuziv ta’lim tizimini joriy qilish asosan shaharlar miqyosida bo’lib, qishloqlardagi hududlarda hali-hamon alohida yordamga muhtoj bolalar ta’limdan chetda qolib ketmoqda yoki qishloqlardagi ota-onalar nogiron farzandini shaharlardagi maxsus

muassasalarga qatnashlarini ta’minlash uchun qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Shuning uchun ham alohida yordamga muhtoj bolalarni inklyuziv ta’limga jalb etish barcha hududlarda, barcha alohida yordamga muhtoj bolalarni qamrab olgan bo’lishi ta’minlanishi lozim. Bog’lanishning mavjud bo’lishi tamoyili. Bog’lanish bu – so’zning zamirida ommaviy binolarning sifati, ayniqsa, alohida yordamga muhtoj bolalar uchun maktablarga kirishning oson bo’lishi kabilar yotadi. Bola maktab binosiga zinapoyalar aravachada yurishga moslashtirilmaganligi sababli kira olmaganligi yoki maktab hojatxonasi aravachada harakatlanuvchilarga moslashtirilmaganligi uchun oddiy maktabdan chiqarib tashlanmasligi kerak. Bu kabi qulayliklarni yaratish unchalik katta mablag’ talab qilmaydi. Yangi maktab binosi alohida yordamga muhtoj bolalarning ehtiyojlarini e’tiborga olgan holda rejalashtirilgan paytdan boshlab qurilishi kerak. Shubhasiz, alohida yordamga muhtoj bolalar uchun yaxshi bo’lgan qulayliklar normal rivojlanishdagi bolalar uchun hech bir muammo keltirib chiqarmaydi. Jismonan bog’lanishlarni yaratish inklyuziv ta’limning asosiy muammolarini hal etishga xizmat qiladi. Markazlashtirilmagan bo’lishi tamoyili. Bu tamoyilning mazmuni quyidagicha ifodalaniadi:

A) Inklyuziv ta’lim xizmatlari umumiy ta’lim tizimining integratsiya qilingan qismi bo’lishi kerak.

B) Inklyuziv ta’lim tizimidagi vazifalar mahalliy ta’lim organlariga javobgarlik va boshqaruvni yuklash uchun markazlashmagan holda olib borilishi va imkoniyatlar mahalliy sharoitlarga moslashtirilishi lozim. Optimal integratsiyaga erishish uchun markazlashtirilmagan bo’lish muhimdir. Bu ayniqsa qishloq sharoitlarida ayni muddao bo’ladi. Inklyuziv ta’limning vazifalari alohida yordamga muhtoj bolalarga o’z ota-onalari bilan birga bo’lish, ularga xuddi tengdoshlari kabi o’zlariga yaqin bo’lgan maktablarda ta’lim olish imkonini beradi. Bu ularda shaxsiy sifatlarning shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Alohida yordamga muhtoj bolaning normal rivojlanishiga halaqit berish, nogironlikdan ham og’irroq holatlarga olib kelishi mumkin. Inklyuziv ta’limda kompleks yondashishi tamoyili. Alohida yordamga muhtoj bolalarga nogiron deb faqatgina nuqson jihatdan yondashish emas, balki bu bolalarga har tomonlama yondashish lozim. Bu esa alohida yordamga muhtoj bolalar uchun ta’lim masalasini rejalashtirayotganda uning butun hayoti davomida yuzaga kelishi mumkin bo’lgan ehtiyojlarni hisobga olgan holda reja tuzish talab etadi. Bu tamoyilning mohiyatida yordamga muhtoj bolalarga ilk yosh davrida erta yondashish ham yotadi. Alohida yordamga muhtoj bolalar ta’limi boshlang’ich va o’rtamaksus ta’limni olishlari bilan yakunlanmasligi kerak. Alohida yordamga muhtoj bolalarning kasb-hunar ta’limi va oliy ta’limi ham amalga oshirilishi talab etadi. Chunki inklyuziv ta’lim tizimining vazifalaridan biri alohida yordamga muhtoj bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ularning barcha huquqlarini ta’minlashdan iboratdir. Alohida yordamga muhtoj bolalar va o’smirlarga nisbatan g’amxo’rlik, ularning huquqlarini ijtimoiy qo’llab-quvvatlash, ta’lim-tarbiya jarayonini bu bolalarning ehtiyoji va qobiliyatiga mos ravishda tashkil etish, sog’lom jamiyatga tenglashtirish ishlari bugungi kunning o’ta dolzarb masalalardan biridir. Hozirgi kunda Respublikamizda maxsus maktabgacha ta’lim muassasalari va maktab-internatlar, imkoniyati cheklangan shaxslar uchun kasb-hunar maktablari mavjud bo’lib, ushbu ta’lim muassasalarida imkoniyati cheklangan bolalar uchun barcha shart-sharoitlar mavjud. Ammo ko’plab sabablarga ko’ra ayrim imkoniyati cheklangan bolalar uyda yakka tartibda o’qishmoqda yoki ayrimlari esa batamom ta’limdan chetda qolib ketmoqdalar. Bundan tashqari maxsus maktabgacha

ta’lim va tarbiyaning korreksion-pedagogik ish sifati yuqori darajada bo’lsada, biroq aynan alohida ehtiyojli bolalarning sog’lom muhitda ta’lim-tarbiya olmayotganliklari sababli ijtimoiy hayotimizga moslashishlarida ko’plab qiyinchiliklar va muammolarga duch kelmoqdalar. Shuning uchun ham imkoniyati cheklangan bolalarning yopiq-segregatsion ta’lim tizimida o’qitilishining ko’plab salbiy oqibatlarni yuzaga keltirishi jahon hamjamiyati tomonidan ham tan olindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vigotskiy L.S. Voprosi detskoy psixologii. – M.: SPB. 1999.
2. Beltyukov V.I. Vzaimodeystvie analizatorov v protsesse vospriyatiya i usvoeniya ustnoy rechi (v norme i potologii) – M.: Pedagogika. 1997.
3. Bogdanova T.G. Surdopsixologiya. –M., 2002.
4. L.Mo’minova, Sh.Amirsaidova va boshqalar. Maxsus psixologiya -T.: Fan va texnologiyalar ,2013.
5. P.Po’latova, L.Nurmuxamedova, Sh. Amirsaidova. Maxsus pedagogika -T.: Fan va texnologiyalar, 2014.